

LA SOCIETAT ROMANA

El ciutadà romà

Les classes socials

Els lliberts

Els esclaus

EL SISTEMA POLÍTIC DE LA REPÚBLICA

Els magistrats

Els Comicis i el Senat

La vida política

LA SOCIETAT ROMANA

El ciutadà romà

Com s'esdevenia en general al món antic (i a diferència de l'estat romà), la condició de ciutadà romà no era intrínseca als oriünds o habitants de tot l'imperi romà, sinó que significava el reconeixement jurídic d'uns drets dels quals no tothom gaudia. En la ciutat-estat primitiva la ciutadania romana era inherent als homes lliures que hi vivien, però a mesura que Roma va anar incorporant noves terres sota el seu poder exercia el seu control sobre més i més poblacions que solament van accedir a la ciutadania romana paulatinament, en un llarg procés que duraria segles fins el 213, quan l'emperador Caracal·la va concedir-la a tots els habitants lliures de l'imperi. Abans d'assolir la ciutadania romana els habitants de les províncies, llevat de les colònies i municipis que hi haguessin, es governaven per les seves pròpies lleis i institucions tradicionals en els afers interns, malgrat que estiguessin obligats a pagar impostos a Roma i a subministrar tropes aliades per a l'exèrcit romà.

La de ciutadà, doncs, no era una categoria tancada, com en altres societats antigues (és el cas per exemple d'Atenes), sinó que s'alimentava contínuament amb la incorporació d'elements foranis, provinents tant de les províncies com dels estrats més baixos de la societat:

- Durant el seu procés d'expansió territorial Roma va concedir la ciutadania a alguns pobles o ciutats com a premi a la seva fidelitat o a la seva col·laboració per sotmetre'n d'altres. També era atorgada a individus que haguessin prestat serveis a Roma.
- Els esclaus podien tenir accés per mitjà de l'emancipació a la ciutadania, que, si bé era limitada en una primera generació (lliberts), esdevenia completa en la segona.

Els avantatges dels quals fruien els ciutadans eren nombrosos:

- drets públics: dret de vot en les assemblees populars (*ius suffragii*) i dret a presentar-se a les eleccions per a magistrat (*ius honorum*); dret a enrolar-se a les legions.
- drets privats: dret de matrimoni (*ius conubi*), dret a la propietat i a llegar (*ius commercii*), dret d'entaular procés i ser jutjat segons el dret romà (*ius legis actionis*), dret als *tria nomina*.
- avantatges econòmics: no pagar impostos (des del 167 aC) i poder rebre les distribucions gratuïtes de blat –des de mitjan segle I aC.

Durant l'època central de la història de Roma els drets legals eren comuns a tots els ciutadans, un cop superada la separació entre patricis i plebeus (segle IV aC) i abans de la divisió de la ciutadania en dues classes jurídiques –*humiliores* i *honestiores*– amb drets diferents (segle II dC).

Les classes socials

Els ciutadans romans es distribuïen en diverses classes socials.

1) La divisió social més antiga va ser entre patricis i plebeus, que es remunta al segle V aC.

Patricis (*patres o patricii*)

Els patricis constituïen la més rànica aristocràcia romana, un grup de famílies dotades d'un prestigi i d'uns privilegis hereditaris. El patriciat es degué formar durant la monarquia, però degué ser als primers temps de la república quan van aconseguir monopolitzar el poder polític (accés restringit al senat i a les principals magistratures), no tan sols sobre el fonament del seu pes econòmic sinó també de les seves prerrogatives religioses (tots els sacerdocis importants de la religió romana els estaven reservats.)

Plebeus (*plebei*)

Els plebeus eren tots els ciutadans romans que no eren patricis, és a dir, la gran majoria. La mateixa definició deixa entreveure l'enorme heterogeneïtat de la plebs, composta per petits i mitjans propietaris agrícoles, artesans i comerciants, però també per llinatges enriquits no pertanyents al patriciat. La plebs es degué configurar com a grup definit, amb una assemblea (concili de la plebs) i uns magistrats propis (tribuns de la plebs) durant el segle V aC, després que el patriciat s'apropiés del poder polític.

2) A partir del segle IV aC la separació entre patricis i plebeus es difumina per deixar pas a noves realitats socials:

Noblesa (*nobilitas*) o ordre senatorial

A partir del moment en què les magistratures més elevades deixen de ser privilegi del patriciat, l'elit de la plebs pot accedir-hi i entrar a formar part de la classe dirigent, la que ocupa els seients del senat. La *nobilitas* està formada, doncs, per patricis i plebeus rics, la riquesa dels quals (tant els uns com els altres) està basada en la propietat de terres, ja que tenien restringida per llei l'activitat mercantil (una restricció que molt sovint és burlada per mitjà d'empreses dirigides pels seus esclaus o lliberts). És una categoria que s'hereta dels pares però que alhora s'ha de mantenir, i que es pot arribar a adquirir pel propi esforç. De tota manera la *nobilitas* va anar esdevenint una classe cada vegada més tancada fins a la fi de la república: pocs eren els homes que aconseguien arribar al consolat sense que hagués estat cònsol algun membre anterior de la seva família. Qui hi reeixia era conegut com un *homo nouus*, o 'nouvingut'.

En l'imperi qui regula l'accés al senat per als posseïdors de les més grans fortunes és el mateix emperador, en qualitat de censor. Encara que pugui semblar paradoxal, durant el principat esdevé més freqüent la renovació de l'ordre senatorial amb el recanvi de les velles famílies per altres de noves, entre les quals augmenta progressivament la proporció de provincials. Els membres de la classe senatorial tenien l'obligació de residir a Roma.

Els *nobiles* tenien dret a conservar les *imagines* o màscares mortuòries impreses en cera dels seus avantpassats que havien exercit les magistratures superiors o curuls, guardades en armaris de l'atri de la *domus*. Els senadors i els seus fills tenien el dret de dur la toga laticlàvia, amb una ampla franja de color porpra.

Ordre eqüestre (*equites*)

Originàriament pertanyien a l'ordre eqüestre els ciutadans més rics que formaven la secció de cavalleria de l'exèrcit romà (d'aquí el nom d'*equites*, 'cavallers'), però a partir del segle II aC, després que als senadors se'ls prohibeix tenir vaixells de comerç i recaptar impostos, un bon nombre d'*equites* es dedicaran als negocis, deixant de banda la política. Així, a part de l'explotació agrícola a la qual seguien vinculats molts, les seves activitats cobrien activitats molt lucratives com el comerç, la banca o la recaptació d'impostos per a l'estat (*publicani*). De tota manera alguns d'ells, com Ciceró, van reeixir a arribar al consolat com a *homo nouus* i van entrar dins l'ordre senatorial. En canvi, a l'imperi l'ordre eqüestre, determinat a partir d'un cert nivell d'ingressos, tindrà accés a uns càrrecs administratius específics. Els *equites* tenien el dret de dur un anell d'or i la toga amb una prima franja de color porpra (toga angusticlàvia).

3) Durant l'alt Imperi es consolida el sistema jeràrquic dels ordres socials però alhora es deixen oberts mecanismes de promoció social que, almenys fins al segle II dC, permeten una mobilitat social de vegades sorprenent: en el decurs de poques generacions una família pot prosperar des de l'esclavitud o la no ciutadania romana fins a l'ordre senatorial. Per sota dels ordres senatorial i eqüestre pren protagonisme l'ordre dels decurions com a primer pas en l'ascensió social des d'Itàlia i des de les províncies de l'Imperi.

Ordre decurional (decuriones)

En època imperial a les ciutats de les províncies trobem una carrera política que segueix el model de Roma: després d'exercir magistratures anuals i sacerdocis locals, els homes més rics d'una ciutat poden entrar en el consell local (*ordo decurionum*). Cada cinc anys els duúmvirs quinquennals revisaven el cens dels ciutadans i es renovava l'*ordo decurionum*. Els magistrats suprems de cada ciutat eren els duúmvirs, mentre que un qüestor en controlava les finances i dos edils s'encarregaven dels mercats, de la via pública i dels temples. Com els càrrecs de la capital, els magistrats i els consellers de les ciutats provincials no rebien cap renumeració, sinó que, al contrari, havien de fer una aportació econòmica inicial i s'esperava que fossin generosos envers la seva ciutat amb donacions en forma d'edificis públics o espectacles (*munera*).

4) D'altra banda la relació entre classes altes i baixes podia ser de dependència directa:

Patrons i clients (*patrones i clientes*)

Molts ciutadans romans eren clients de ciutadans més importants, que n'esdevenien els patrons. Sovint els patrons dels uns eren al seu torn clients d'altres homes més poderosos, en una complexa trama de relacions clientelars que abraçava tota la societat, des de Roma fins a les províncies. El patró donava protecció jurídica davant la justícia i suport econòmic a canvi de respecte i serveis. El costum era que els clients fessin cua a l'alba davant la *domus* del patró per ser-hi acollits, retre-li homenatge (*salutatio*) i rebre aliments o diners (*sportula*). El nombre de clients que esperaven a la porta de la casa o que acompanyaven el seu patró fins al fòrum era un indicador de la seva importància política i social i li donava prestigi. Altres beneficis que aportava la clientela al patró eren votar segons les seves indicacions, formar part de les seves tropes privades o bé retre-li serveis de diversa mena.

Els lliberts

Els lliberts (*liberti*) eren els esclaus pertanyents als ciutadans romans que havien estat alliberats. Amb la manumissió esdevenien al seu torn ciutadans romans però no del tot complets, atès que tenien alguns dels seus drets limitats. De tota manera els fills dels lliberts, si naixien en

llibertat, ja eren ciutadans de ple dret. Els lliberts tenien reconeguts els drets privats dels ciutadans, però durant bona part de la República no pogueren casar-se amb *ingenui* (nascuts lliures) i més endavant tan sols tindrien prohibit el matrimoni amb membres de l'ordre senatorial. Els mancaven drets públics com el *ius honorum*, dret de presentar-se a les eleccions per a les magistratures. En canvi al segle I aC van adquirir el dret de vot i d'enrolar-se a les legions. Quant als càrrecs públics, només se'ls va obrir l'accés al sacerdoci del culte imperial.

El llibert esdevé client del seu antic amo i li deu una sèrie d'obligacions, com mostrar-li respecte (*obsequium*), no poder-lo denunciar davant la justícia, i dedicar-li una sèrie de jornades de treball, a més d'altres serveis eventuais estipulats en l'acte de manumissió. Sovint continua treballant per a ell o realitza certes feines de baixa consideració social (artesania, comerç, funcionariat), malgrat que durant els primers temps de l'imperi alguns dels lliberts de l'emperador arriben a ocupar llocs de molt poder. Així alguns lliberts depenents de l'emperador o de ciutadans molt rics fins i tot van posseir grans fortunes, encara que mai van ser ben acceptats dins la "bona" societat.

Els esclaus

Igual que a gairebé totes les societats antigues, a Roma va existir l'esclavitud en tots els períodes de la seva història i a tota l'extensió dels territoris que dominava. Tanmateix l'ús massiu dels esclaus com a mà d'obra i un percentatge molt gran del total de la població (estimat en un 35%) –els dos trets que caracteritzen una societat i una economia esclavista, és a dir basades en l'esclavatge– solament es donaren en la Itàlia romana a partir de les grans conquestes del segle II aC (i en la resta de pobles de l'antiguitat només a Atenes). En la resta de l'Imperi romà la mà d'obra de l'agricultura o de les manufactures era majoritàriament lliure o estava subjecte a diversos sistemes de dependència segons els usos locals (equiparables als serfs medievals).

La procedència dels esclaus

Els esclaus es compraven en mercats que hi havia a les ciutats de tot l'Imperi, però quins eren els mitjans emprats pels romans per abastir-se d'esclaus?

- Els enemics vençuts i capturats en les guerres d'expansió o de conservació que els romans van fer quasi contínuament durant els períodes republicà i imperial. En les conquestes els romans arribaven a esclavitzar els habitants de poblacions senceres com a càstig si hi havien oposat una resistència especialment ferotge. Per exemple en la destrucció de Cartago, que va posar fi a la tercera guerra púnica. Per aquest motiu alguns pobles o ciutats com Numància van preferir suïcidar-se en massa abans de rendir-se als romans.

- La reproducció de la mateixa població esclava: els fills de les esclaves, anomenats *uernae*, naixien i creixien esclaus, tant si eren fills d'altres esclaus com de ciutadans lliures (era el cas dels fills que pogués tenir l'amo amb les seves esclaves). Sovint els propietaris permetien als esclaus viure en unions familiars i els estimulaven perquè tinguessin descendència, però en qualsevol moment podien desfer aquestes unitats familiars, que no tenien cap validesa jurídica.
- Els infants abandonats eren recollits sovint per ser criats com a esclaus.
- El comerç amb pobles de més enllà de les fronteres de l'imperi.
- La pirateria i el banditatge: malgrat les diverses campanyes contra els pirates empreses pels romans, la navegació pel Mediterrani continuava patint la plaga dels pirates, igual que els camins terrestres no van deixar mai d'estar exposats al perill dels bandits. Quan uns viatgers queien en mans de pirates o bandits i no eren alliberats per mitjà del pagament d'un rescat, corrien el risc de ser venuts com a esclaus.

L'esclavitud en el dret romà

El dret romà assimilava els esclaus a qualsevol tipus de possessió i els definia com a "instruments amb veu" (*instrumentum uocale*), i només tardanament va atenuar en alguna mesura els drets dels amos sobre ells. Així doncs, l'esclau no tenia pràcticament cap dret legal:

- des d'un punt de vista jurídic no podia casar-se ni tenir família ni tenir propietats.
- l'amo tenia damunt seu el dret de vida i mort, de castigar-lo de la manera que considerés oportuna i de torturar-lo.
- a diferència dels ciutadans, els esclaus podien patir turment per tal de castigar-los, d'obligar-los a confessar o a donar testimoni en un procés legal.

Un esclau podia esdevenir lliure (llibert) si així ho decidia el seu amo, sigui perquè aquest volgués premiar els molts anys de servei i fidelitat o sigui perquè l'esclau la hi pagava amb el seu peculi. El peculi (*peculium*) era el conjunt de diners o pertinences que l'esclau havia reunit amb els seus propis guanys i dels quals podia disposar, sempre d'acord amb el seu amo, que n'era el propietari legal i el podia "recuperar" en qualsevol moment. La manumissió era l'acte jurídic pel qual l'amo concedia la llibertat a un esclau, realitzat per un d'aquests tres sistemes:

- davant el censor en el moment de fer el cens, on quedava introduït el seu nom com a ciutadà,
- per una declaració davant un magistrat o un governador provincial,
- en el testament, i en aquest cas podia ser condicionat a determinats pagaments o serveis.

La diversitat de l'esclavitud romana

La possessió d'esclaus variava molt segons el nivell econòmic: podia anar des d'un sol esclau en una família pobre fins als centenars o milers i tot posseïts pels propietaris més rics. Mentre que en les cases pobres els pocs esclaus havien de fer de tot, en les cases i hisendes més grans el treball dels esclaus solia arribar a graus molt elevats d'especialització (per exemple caçador d'ocells, massatgista, dida, porter), ja que algunes d'elles demanaven unes condicions específiques o una formació més o menys llarga... El conjunt dels esclaus pertanyents a un amo ric es dividia fonamentalment en *familia urbana* –el servei domèstic, que vivien i servien en les *domus*– i *familia rustica* –el servei de les finques rurals, les *uillae rusticae* o *urbanae*, que funcionaven sovint com a grans empreses autosuficients.

En la societat romana els esclaus feien tot tipus de feines, des de les més qualificades (metge, preceptor, administrador, gladiador, enginyer, arquitecte) fins a les que eren menys ben considerades (miner, llaurador, peó d'obra). Òbviament la preparació i el preu dels esclaus variava molt i també les condicions de vida dels uns i dels altres era molt diferent: des del luxe en què vivien uns pocs fins a les condicions infrahumanes que patien els miners. Els esclaus domèstics vivien en habitacions (*cubicula*) separades de l'àrea dels amos, els rurals vivien en els *cubicula* de les *uillae* o de vegades encadenats en cel·les col·lectives (*ergastula*). En moltes feines, com les obres públiques, esclaus i homes lliures treballaven colze amb colze.

Un esclau treballava pràcticament tota la seva vida, des del moment que, encara infant, podia fer les feines més senzilles (pastoreig, artesanía) fins a la vellesa. Alguns esclaus ascendien en la jerarquia fins a llocs de gran responsabilitat, fins i tot alts càrrecs de l'administració imperial. Podien gestionar una finca o una empresa important, atès que molts senadors, a qui la llei prohibia dedicar-se al comerç o a la banca, utilitzaven en aquests negocis intermediaris que solien ser esclaus o lliberts, atès que els podien tenir més controlats. D'aquesta manera una minoria d'esclaus o de lliberts tenien paradoxalment més possibilitats d'enriquir-se que la majoria de ciutadans lliures de condició humil.

La mateixa diversitat de situacions i orígens nacionals que es donava entre els esclaus els impedié veure's a si mateixos com una classe amb interessos homogenis. En conseqüència la resistència dels esclaus rarament es traduïa en revoltes com la d'Espàrtac o en l'atac violent contra els amos, sinó que, en general, prenia formes més indirectes (sabotatges, furt, passivitat laboral...). Les condicions dels esclaus van millorar poc al llarg dels segles, tot i que es van promulgar algunes lleis que pretenien mitigar els maltractaments arbitraris. Tampoc el triomf del cristianisme no va suposar cap canvi important en l'extensió o l'estatut de l'esclavitud.

EL SISTEMA POLÍTIC DE LA REPÚBLICA

L'organització política de la república romana es basava en un corpus no sistemàtic de lleis promulgades al llarg del temps. Algunes de les lleis aprovades en el passat havien esdevingut obsoletes i s'havien caigut en l'oblit, mentre que altres havien patit modificacions amb l'ús. El manteniment i alhora l'evolució paulatina del sistema estava assegurat, d'una banda, pel caràcter conservador dels romans i, de l'altra, pel seu sentit pragmàtic. En efecte, la reverència per la tradició (*mos maiorum*) impedia introduir-hi canvis radicals, però en la pràctica es tendia a adaptar les institucions tradicionals a les noves circumstàncies, de vegades tergiversant-les si així convenia. Això és el que va permetre la dictadura de Cèsar o la transició al principat.

L'Estat estava governat d'una banda pel senat i les assemblees i, de l'altra, pels magistrats, càrrecs públics elegits per l'assemblea cada any.

Els magistrats

Característiques comunes de les magistratures:

- Electivitat: tots els funcionaris republicans, excepte el dictador i el mestre de cavalleria, eren elegits pel poble romà en els comicis.
- Prestació gratuïta: tots els càrrecs eren considerats honorífics (fins i tot se'ls anomenava *honores*) i en absolut retribuïbles.
- Anualitat: tots els magistrats eren elegits per a un any, llevat del censor i dels càrrecs extraordinaris.
- Col·legiació: tots, excepte el dictador i el mestre de cavalleria, eren col·legiats, ocupats per dos homes o més: Les decisions havien de ser preses per unanimitat i un sol membre podia anul·lar-les.
- Respecte del *cursus honorum*, ascensió esglaonada en les diverses magistratures, de menys a més important, havien de passar pel cap baix dos anys entre l'exercici d'una magistratura i una altra.

Magistrats ordinaris

Qualsevol que es volgués dedicar als afers públics havia de fer primer el servei militar i seguir després el *cursus honorum* o carrera política, exercint les magistratures en aquest ordre:

- *qüestors (quaestores)*: n'eren vint, repartits per totes les províncies. Eren responsables del tresor públic: controlaven els comptes dels ingressos i les despeses de l'Estat.
- *edils (aediles)*: n'eren quatre, i s'encarregaven de l'administració de la ciutat de Roma.

- pretors (*praetores*): n'hi havia vuit. Dirigien el procediment judicial i actuaven com a presidents dels tribunals en les causes penals.
- cònsols (*consules*): n'eren solament dos. Eren els magistrats suprems de la República: eren els comandants en cap de l'exèrcit, proposaven projectes de llei i tenien el poder executiu. Amb el nom de tots dos es designaven els anys: *L. Pisone A. Gabino consulibus* ('L'any en que foren cònsols Lluci Pisó i Aulus Gabí'). Quan cessaven eren enviats a una província com a procònsols, o governadors (*proconsules*).

Altres magistratures a banda d'aquesta ordenació eren:

- tribuns de la plebs (*tribuni plebis*): n'hi havia deu, que defensaven els drets dels plebeus, podien fer propostes de llei i participar en els debats dels comicis i el senat i tenien dret de vet davant els altres magistrats.
- censor (*ensor*): era un magistrat amb molt de prestigi. Se n'elegien dos cada cinc anys entre els excònsols i romanien en el càrrec durant any i mig, temps necessari per realitzar el cens de tots els ciutadans, dividint-los en classes segons la seva riquesa. A més inscrivien els nous senadors d'entre els exmagistrats i tenien el poder d'expulsar del senat els membres que en consideressin indignes. Així mateix vetllaven pels costums públics i podien castigar les faltes morals no contemplades per les lleis.

Magistrats extraordinaris

Algunes magistratures no existien normalment sinó que només s'hi recorria en situacions d'emergència per a Roma.

- dictador (*dictator*): magistrat únic al qual es concedia tot el poder durant un màxim de sis mesos quan la república es trobava en circumstàncies excepcionals que la posaven en perill. Aquest càrrec, però, va ser desvirtuat el segle I aC per Sul·la i Cèsar, que el van emprar tan sols per legitimar el seu poder personal.
- mestre de cavalleria (*magister equitum*): mà dreta del dictador mentre aquest ocupava el càrrec.

Els Comicis i el Senat

Els comicis, o assemblees populars (*comitia*)

Tots els ciutadans romans tenien dret a participar en tres tipus d'assemblees diferents anomenats comicis (*comitia*):

- els comicis curiats (*comitia curiata*) per als patricis i els consells de la plebs (*concilia*

plebis) per als plebeus

- els comicis centuriats (*comitia centuriata*), en què votaven dividits en cinc classes censitàries (segons la riquesa), van esdevenir l'assemblea amb més atribucions. Les cinc classes es dividien en grups que comptaven com un vot, compostos de manera que el vot dels ciutadans de les classes més altes valia més que el de les més baixes. Es reunien al Camp de Mart.
- els comicis tribals (*comitia tributa*): els ciutadans hi participaven aplegats en tribus (demarcacions territorials) segons el seu origen (rurals o urbanes), de manera que el vot dels camperols pesava més que no el dels habitants de la ciutat.

Cada classe de comici tenia unes funcions diferents: elegien uns magistrats o altres, aprovaven un determinat tipus de lleis o jutjaven segons quins delictes. La principal limitació era que només podien votar les lleis que els presentaven els magistrats i no podien dur la iniciativa legislativa. Aquest fet i la participació en grups els feien molt menys democràtiques que l'assemblea de l'Atenes clàssica.

El lloc de reunió era la major part de vegades el *Comitium*, al fòrum. Primer es votava oralment. Més tard el vot va ser escrit i secret. Els votants havien d'escriure en una tauleta (*tabella*) el seu vot. Tot seguit passaven un pont i penetraven en un clos on dipositaven el vot en una urna que hi havia a l'entrada. Un cop dins el clos no podien sortir fins a la fi de la votació per evitar vots dobles.

El Senat (*Senatus*)

El Senat era una assemblea formada per 600 exmagistrats (número que va sofrir variacions al llarg dels temps) escollits pels censors de manera vitalícia, si no n'eren expulsats pels mateixos censors. Es reunia a la cúria, un edifici situat al fòrum. Tenien assignats àmplies competències sobre política exterior, control dels afers militars, de les finances públiques, de la religió nacional., i tenia una funció consultiva per a qualsevol magistrat que proposés una llei. Però, de fet, el seu prestigi, la seva experiència i el fet que representés una continuïtat inexistent en les magistratures anuals li conferien una influència més gran del que li era formalment atorgada.

La vida política

El fòrum era el centre de gairebé totes les activitats polítiques: la major part de les assemblees, les reunions del senat, les eleccions, els discursos, etc.

Entre els drets de tot ciutadà romà complet s'hi comptaven el *ius suffragii* o dret de vot en les assemblees populars o comicis, i el *ius honorum* o dret a poder ser votat per a les magistratures o

càrrecs públics. El procés de les eleccions començava quan els aspirants a una magistratura feien una declaració pública en el fòrum (*professio*) i s'inscrivien a les llistes de candidats. La convocatòria de les assemblees per votar es feia amb 27 dies d'anticipació, durant els quals els candidats realitzaven la seva campanya electoral. Es vestien amb una toga blanca, *toga candida* (d'aquí el nom de *candidatus*) i es llançaven a captar vots amb tots els mitjans al seu abast: discursos, cartells a les parets, entrevistes, etc. L'oratòria, doncs, hi tenia un paper molt destacat, però tot sovint es recorria a mitjans il·legals com ara el suborn amb diners, banquets o regals. En períodes especialment turbulents les faccions polítiques utilitzaven fins i tot bandes violentes formades per gladiadors, clients, esclaus i lliberts a fi de pressionar a favor d'un candidat o la inclinació d'un vot. De fet només els qui pertanyien a les classes altes podien aconseguir diners i suport per fer carrera política i anar exercint les diverses magistratures que constituïen el *cursus honorum*.